

Економічна судово-експертна діяльність у боротьбі з організованою злочинністю

Світлана Євдокіменко

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу аспірантури та докторантури, Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції
України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2924-6621>,
e-mail: evdokimenko_s_v@ukr.net

Сергій Євдокіменко

доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, кримінології,
цивільного та господарського права, вищий навчальний заклад
«Національна академія управління» Міністерства освіти і науки України, м. Київ,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4700-9777>, e-mail: e1666c@gmail.com

Розглянуто питання, пов'язані з необхідністю протидії поширенню організованої злочинності у сфері економіки, що становить особливу небезпеку для нашої держави. Окреслено сфери діяльності, що мають найбільш високий рівень несприятливого впливу на безпекове середовище економіки України. Визначено найбільш популярні схеми скоєння економічних злочинів, досліджуваних у судово-експертній діяльності.

Ключові слова: економічна судово-експертна діяльність; протидія організованим злочинності; дослідження документів; скоєння економічних злочинів.

Forensic Economic Activity in the Fight Against Organized Crime

Svitlana Yevdokimenko,

Serhii Yevdokimenko

The paper considers the issues related to the need to counteract the spread of organized crime in the economic field, which poses a distinct threat to the stability of our country. The areas with the most serious impact on the security environment of the Ukrainian economy were outlined by the authors. The most widely used schemes for committing economic crimes investigated in forensic activities were identified.

Keywords: forensic economic activity; counteraction to organized crime; document examination; commission of economic crimes.

Із початком широкомасштабної агресії російської федерації проти України головним завданням нашої держави стало збереження права на саме існування та мінімізація загроз національній безпеці. Окрім зовнішньої загрози загострилася загроза і від організованої злочинності, що запустила додаткові руйнівні тенденції.

Підписаний іще у червні 1993 року Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» окреслив головні напрями загальнодержавної політики й організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. У вересні 2020 року Україна прийняла Стратегію боротьби з ор-

ганізованою злочинністю, у якій чітко визначено, що організована злочинність в Україні становить *«пряму загрозу національній безпеці»* і що з нею потрібно боротися як із системною проблемою [1—3].

У 2022 році за результатами проведення оцінки загроз організованої злочинності складено аналітичні висновки «Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності (звіт про результати оцінювання загроз та/або організованої злочинності — СОСТА Україна). 2019—2022», відповідно до чого сформовано політичні пріоритети й розроблено комплексні плани заходів, виконуваних державними органами [4].

Сьогодні перед світовою спільнотою постало нагальне питання, пов'язане з необхідністю протидіяти стрімкому поширенню організованої злочинності у багатьох сферах життя і діяльності суспільства. Особливу небезпеку становлять злочини у сфері економіки, скоєні організованими злочинними формуваннями із міжнародними зв'язками [5]. Саме тому є потреба виявляти й досліджувати економічну діяльність злочинних угруповань. Станом на сьогодні судові економічні експертизи за кримінальними справами призначають у разі, коли для відповіді на певні питання за цими справами необхідні спеціальні економічні та бухгалтерські знання. Судова економічна експертиза — це експертне дослідження відображених господарських операцій у документах бухгалтерського, податкового обліку та звітності; дослідження документів про економічну діяльність

підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій, що допомагають суду досягти об'єктивності у розгляді справ.

У проведеній оцінці загроз організованої злочинності (СОСТА Україна) зазначено ті сфери діяльності, що мають найбільш високий рівень несприятливого впливу на безпекове середовище економіки України, а саме:

1) *скоєння злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.*

Здійснюється дослідження таких основних засобів: проведення через банківські рахунки грошових коштів, які значно перевищують реальні можливості клієнта в бізнесі; багаторазове зарахування коштів на рахунок упродовж дня різними особами; проведення операцій в особливо великих розмірах в інтересах третіх осіб; укладання контрактів з іноземними фірмами на надання різних послуг інформаційно-довідкового характеру; унесення великих сум на рахунок готівкою; укладання фіктивних договорів оренди; укладання фіктивних контрактів на постачання товарів або придбання високоліквідних товарів; укладання кредитних і депозитних угод, боргових зобов'язань, псевдоконтрактів; купівля цінних паперів (ліквідних і неліквідних) із їх переведенням до іншого банку; приховування справжнього походження грошей (рахунки в іноземних банках і розміщення в інвестиційних компаніях, придбання цінних паперів).

Розвиток інформаційних технологій і діджиталізація суспільства й економіки, наслідки поширення пандемії

COVID-19, яка фактично змусила людей до самоізоляції в умовах карантинних обмежень, дали поштовх до пошуку зловмисниками нових схем легалізації злочинних доходів. У цих умовах до популярних схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, додалися такі: застосування міжнародних платіжних систем (електронних платежів); проведення ланцюгових фінансових потоків через декілька банківських рахунків за допомогою дистанційного доступу; застосування онлайн-казино, електронних коштів і криптовалюти, зокрема шляхом переведення готівкових коштів в електронні гроші й подальше придбання товарів. Для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, застосовують як внутрішньодержавні, так і міжнародні платіжні системи, поміж яких найбільшу популярність серед злочинців мають *WebMoney, Skrill, Transferwise, LibertyReserve, Wires* та ін. [5]. Частіше це відбувається у містах-мільйонниках із розвинутою фінансовою інфраструктурою, а також у портових і прикордонних містах; із легалізацією в офшорних зонах; за рахунок коштів державного й місцевого бюджетів, коштів суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб;

2) *скоєння злочинів, пов'язаних зі здійсненням незаконної господарської діяльності (незаконна діяльність з піддакцизними товарами).*

Що стосується скоєння злочинів, пов'язаних зі здійсненням незаконної господарської діяльності, то більшою мірою це незаконна діяльність з піддакцизними товарами (такими,

як тютюн, алкоголь, нафтопродукти), тому що вони мають дуже високу ліквідність. У зв'язку з тим, що діяльність пов'язана з необхідністю виготовлення та реалізацією продукції, для чого необхідно укласти договори на купівлю-продаж, зберігання та транспортування піддакцизних товарів. Це супроводжується залученням підконтрольних суб'єктів господарювання, які оперують у бухгалтерському обліку неправдивими даними, спробами легалізувати документи про якість і походження піддакцизних товарів;

3) *скоєння злочинів, пов'язаних зі сплатою обов'язкових платежів.*

До найбільш популярних схем ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), якими послуговувалися у 2019—2022 рр., належали: виведення коштів в офшори; порушення митних правил («сірий імпорт», контрабанда); застосування інструментів мінімізації податкових зобов'язань («конвертаційні центри»); маніпуляції (шахрайство) з податком на додану вартість («скрутки»); реалізація необлікованої продукції («контрафакт»); шахрайство із системами оподаткування (наприклад, використання ФОП і договорів цивільно-правового характеру для мінімізації сплати податків); виведення прибутку за допомогою «псевдопідприємництва» фізичних осіб; заниження реальних обсягів фінансово-господарської діяльності підприємств. У наступні роки досліджуваного періоду ухилення від сплати обов'язкових платежів, окрім зазначених вище, здебільшого відбувалося за такими схемами: зловживання податковими

пільгами, преференціями та спеціальними режимами; схеми тіньового ринку оренди землі; викривлення бази оподаткування (приховування обсягів продажу); безтоварні операції, неофіційне підприємництво й індивідуальна економічна діяльність без реєстрації. Із 2022 року з метою уникнути сплати митних платежів також почастишали випадки оформлення товарів як гуманітарної допомоги [5];

4) *скоєння злочинів, пов'язаних із шахрайством.*

Найбільш поширено шахрайство, учинене шляхом застосування засобів мобільного зв'язку та створення в потерпілої особи уявної необхідності передати кошти стороннім особам, перерахувати гроші на рахунки шахраїв (вигадані обставини: родичі в біді, отримання виграшу тощо); шахрайство, учинене шляхом створення фіктивних оголошень про продаж товарів в інтернет-магазинах, маркетплейсах, соціальних мережах, якщо потерпілі самостійно здійснили оплату (передплату) за товар (послугу) і доставку такого товару; шахрайство, пов'язане з розміщенням у соціальних мережах від імені справжніх користувачів оголошень про збір коштів на лікування, придбання техніки, амуніції тощо із розсиланням іншим користувачам від їхнього імені повідомлень про нібито скрутну життєву ситуацію або з проханням надати матеріальну допомогу [5].

За часів COVID-19 і від початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України різко збільшилася кількість атак за допомогою методів

соціальної інженерії, особливо фішингових електронних листів і мобільних повідомлень, які розсилають як спам, таргетованої реклами тощо з метою отримати платіжні реквізити або інші особисті фінансові дані. Зокрема, у процесі фішингу злочинці викрадають паролі до онлайн-банкінгу, PIN-коди, номери банківських карт, а також іншу конфіденційну інформацію фінансового характеру [5].

Необхідно зазначити, що за цими злочинами дослідження руху коштів на рахунках замало, тому що вони відкриваються на підставних осіб та одразу перераховуються на інші рахунки (проведення ланцюгових фінансових потоків через декілька банківських рахунків) або закриваються. Утім, це неможливо зробити без корумпованих зв'язків у банках, органах влади, правоохоронних органах та ін.

За результатами проведення оцінки загроз організованої злочинності у згаданому аналітичному висновку зазначено, що «в межах прогнозного горизонту (2023—2026 рр.) очікується реальний середньостроковий темп приросту злочинності на 25—30 %, пов'язаного з появою нових методів і форм шахрайства (передусім внаслідок використання онлайн-інструментів та цифрових технік), легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо» [5].

Стратегічною метою організованої злочинності у сфері економіки є отримання незаконних надприбутків, що потребує комплексного аналізу механізму злочинного діяння та доказів, що відображаються в документах

бухгалтерського, податкового обліку і звітності. Отже, у зв'язку з очікуваним підвищенням рівня організованої злочинності у сфері економіки необхідно розглядати системний підхід для виявлення та доказування злочинної діяльності, що враховуватиме взаємозв'язок внутрішніх чинників (документування незаконної діяльності членів організованих груп і злочинних організацій) та зовнішніх (законодавство, протоколи допитів, виявлення організаторів, посібників, виконавців тощо)

з ідентифікацією певних економічних систем (масштабу, структури, мети функціонування та результатів діяльності, аналізу внутрішнього й зовнішнього середовища). Водночас необхідно актуалізувати наявні методики проведення судово-економічних експертиз, що регламентують порядок проведення досліджень окремих операцій, різних видів діяльності, і розробити й запровадити нові методики, спрямовані на протидію новим методам та формам шахрайства.

Перелік джерел посилання

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення: 28.03.2025).
2. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядж. КМУ від 16.09.2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-р#Text> (дата звернення: 28.03.2025).
3. Богатирьов І. Г. Організована злочинність в Україні у XXI столітті: нові виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 556—558. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-7/132 (дата звернення: 28.03.2025).
4. Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності (звіт про результати оцінювання загроз та/або організованої злочинності — SOCTA Україна). 2019—2022. SOCTA Україна, 2022. 118 с. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf> (дата звернення: 28.03.2025).
5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Міжнародне співробітництво органів досудового розслідування у боротьбі з організованою злочинністю у сфері оподаткування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 108—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2023_68_15 (дата звернення: 28.03.2025).